

Nominalkomposition i dansk og spansk

Leksem- vs. skema-baseret kon- struktion

Johan Pedersen

Abstract

This article proposes a process-oriented, usage-based, constructionist account of nominal compounding in Danish and Spanish. It argues that traditional distinctions such as endocentric and exocentric compounding describe surface patterns but fail to explain fundamental cross-linguistic differences. Instead, the analysis distinguishes between schema-based and lexeme-based NN constructions. While lexeme-based NN constructions are available in Danish, schema-based constructions are more widely attested, enabling productive, context-driven coinages. In contrast, such schema-based constructions are not attested in Spanish, where NN formations are exclusively lexeme-based, yielding more fixed and less context-dependent coinages with more limited creative flexibility.

Nøgleord

orddannelse, endocentrisk, eksocentrisk, ordkonstruktioners interne struktur, typologi

1. Indledning

I denne artikel foreslår jeg en procesorienteret, konstruktionsgrammatisk analyse af nominalkomposition i dansk og spansk. Jeg viser som udgangspunkt at distinktionen mellem endocentrisk og eksocentrisk komposition beskriver visse overflademønstre, men ikke indfanger de fundamentale strukturelle forskelle der ligger til grund for den tværsprogelige variation.

Distinktionen bygger traditionelt på hvorvidt helheden betegner en

underkategori af en del (et *head*), som i *hundehus* (‘en slags hus’), eller ikke gør det, som i *storkenæb* (‘ikke en slags næb’) (Bauer 2011: 411). Det er imidlertid ofte uklart hvornår en konstruktion er eksocentrisk, og hvad der forener de forskellige typer (fx Bauer 2008, Lieber & Štekauer 2014). Hertil kommer at begreberne i dansk sammenhæng ofte anvendes i en helt anden betydning. Herslund og kolleger skelner således mellem endocentriske og eksocentriske sprog, baseret på den leksikalske informationsvægt i sætningen (Baron & Herslund 2005).

På tværs af sprog viser begreberne NN-komposition, endocentrisk og eksocentrisk velkendte mønstre, men ikke fundamentale forskelle: Dansk og andre germanske sprog er kendetegnet ved produktiv, endocentrisk NN-komposition (fx *morgenmad*, *havebænk*), selvom eksocentrisk komposition også forekommer. Romanske sprog som spansk benytter i højere grad afledning og syntaktiske konstruktioner. NN-komposition er dog også almindeligt forekommende i spansk, og den kan både være endocentrisk (*célula madre* ‘celle mor, stamcelle’) og eksocentrisk (*aguanieve* ‘vand-sne, slud’) (se fx Casado Velarde 2015, Fernández-Domínguez 2019 og NGLE 2009).

Jeg argumenterer på den baggrund for at tværspørgslige forskelle i nominalkomposition bedst forstås ud fra en procesorienteret model der skelner mellem skema-baserede og leksem-baserede NN-konstruktioner. Denne skelnen retter fokus mod de kognitive processer der ligger til grund for ordkonstruktioners interne struktur. Afslutningsvis diskuterer jeg hvordan dette er relateret til Snyders (2001, 2012) *compounding parameter*.

2. Endocentriske og eksocentriske konstruktioner

Begreberne endocentrisk og eksocentrisk blev introduceret af Bloomfield (1933) til at beskrive om en konstruktion har et identificerbart *head* der bestemmer helhedens kategori og funktion. I morfologien illustreres forskellen ofte med eksempler som *blackbird* (‘en slags fugl’) vs. *turnkey* (‘en person, ikke en slags nøgle’) (Bloomfield 1933: 235).

I senere syntaktisk teori er eksocentriske analyser i vidt omfang blevet elimineret gennem indførelsen af abstrakte *heads*, således at konstruktioner generelt analyseres som endocentriske (fx Chomsky 1970, Jackendoff 1977, Chomsky 1993).

Inden for morfologien, hvor distinktionen stadig spiller en væsentlig rolle, er der imidlertid opstået en stigende skepsis over for begrebet eksocentrisk. Det er ofte uklart hvordan kategorien skal afgrænses, og mange

tilfælde kan alternativt analyseres som metaforiske eller metonymiske variationer af endocentriske strukturer (fx Bauer 2008: 2011). Dette rejser spørgsmålet om hvorvidt eksocentricitet udgør en selvstændig og substantiel grammatisk kategori eller snarere en slags “restkategori”.

Samtidig findes der fænomener – såsom genus i franske “eksocentriske” konstruktioner – som ikke kan forklares hvis man antager at der er tale om figurativ (metonymisk) endocentricitet. *Rouge-gorge* ‘rød-hals, rødhals’ er fx mask. på trods af at substantivet *gorge* ‘hals’ er fem. Hvis kønnet opstår ud fra konstruktionen, som den gængse forklaring lyder, kan det ikke blot tilskrives den metonymiske konstruktion (synekdoke), eftersom fx *une voile* ‘et sejl’ (fem.) forbliver fem. når det refererer metonymisk til en sejlbåd (Bauer 2008: 71). Begrebet eksocentrisk kan derfor ikke uden videre afskrives, men dets teoretiske status forbliver uklar.

2.1. *Endocentriske og exocentriske sprog*

Herslund og kolleger anvender begreberne endocentrisk og eksocentrisk i en typologisk forstand. Her karakteriseres germanske sprog som endocentriske og romanske sprog som eksocentriske (fx Korzen & Lundquist 2004, Baron & Herslund 2005). Forskellen ses i forhold til hvor informationstyngden er placeret i sætningen – i verbet eller i substantiverne. Begrebssparret adskiller sig i den betydning radikalt fra Bloomfield’s oprindelige strukturelle dikotomi og synes snarere at være inspireret af ideer om tværspørglig naturlig ækvivalens, kendt fra den tidlige, lingvistisk orienterede oversættelsesteori (se fx Pym 2023).

Typologien antager at der er en komplementaritet i informationsfordelingen mellem verber og substantiver på tværs af sprog. Det er imidlertid tvivlsomt om en sådan systematisk invers relation kan opretholdes empirisk, og sprogbrugen viser betydelig variation.

Typologien afspejles bl.a. i nominalkomposition, hvor germanske sprog gør udbredt brug af generelle substantiver i NN-komposita, mens romanske sprog i højere grad benytter specifikke substantiver, afledning og syntaktiske konstruktioner (fx Müller 2007: 2010, 2021). Spørgsmålet er imidlertid om disse forskelle skal forklares inden for en leksikalisk typologi.

Tilføjelsen af en skelnen mellem skematiske og leksikalske sprog (fx Morata & Müller 2022 og Müller & Morata 2023) rejser yderligere spørgsmål om begrebernes teoretiske robusthed og kognitive forankring.

Samlet set peger dette på behovet for en forklaringsmodel der kan indfange essensen af den strukturelle variation og den kreative sprogbrug på

tværs af sprog. I de følgende afsnit vil jeg fokusere på den marginale, innovative sprogbrug, hvor sprogets potentiale træder tydeligst frem. I næste afsnit vil jeg undersøge såkaldte *lejlighedsdannelser* i dansk, og i afsnit 4 vil jeg se på hvad der karakteriserer nydannelser i spansk.

3. Danske lejlighedsdannelser i kontekst

I lejlighedsdannelser går vi til grænsen for hvilke kreative muligheder dansk NN-komposition rummer. Deres betydning er forankret i den konkrete sprogbrugssituation, og nogle opnår senere status som etablerede ord. Et aktuelt eksempel er *jernmarker*, der blev valgt som *Årets ord 2025* (DR, 9/1 2026). Ordet illustrerer essensen af lejlighedsdannelse: Der kan uden videre dannes lejlighedsalternativer som fx *metalmarker*, *stålmarker*, *maskinmarker*, *stållandskab* eller *metalterræn*. Disse alternativer vil i en lignende eller en anden passende kontekst være meningsfulde.

En tilsvarende fleksibilitet ses i administrativt sprog, fx brugen af *bykarakteristik* i (1), der ubemærket fungerer sammen med etablerede sammensætninger (*byområder* og *udviklingsplan*), men sandsynligvis er dannet i den konkrete tekstsammenhæng, motiveret af tekstens ord og indhold.

(1) *Bykarakteristik.*

Vi ønsker at styrke de bymæssige forskelligheder og skabe en større variation i de enkelte byområder. Derfor har vi udviklet en model, som illustrerer den bymæssige karakteristik i de enkelte områder. (Strategisk udviklingsplan for Vojens, Haderslev Kommune, 10/1 2026)

Man kunne også have brugt de mere eller mindre elegante lejlighedsalternativer *bybeskrivelse*, *bykarakter*, *byprofil*, *bypræg*, eller man kunne have brugt det velkendte ord *bybillede*.

Fleksibiliteten træder også frem i litteraturen. I Halfdan Rasmussens *Tosserier* (1951, 1952) ses essensen af den kontekstbundne lejlighedsdannelse udfolde sig i lyriske universer, hvor ordkombinationer kun er meningsfulde med reference til den nære kontekst. I eksempel (2) er nydannelsen *limonadestemme* således ikke meningsfuld ud fra kombinationen af komponenterne *limonade* og *stemme* isoleret set. Dannelsen motiveres derimod af rimstrukturen (*stemme* – *glemme*) og af det barneunivers som teksten etablerer. Tilsvarende er sammensætningen *puddersludder* ikke forankret i de leksikalske betydninger af *pudder* og *sludder*, men i lejlighedsdannelsen,

der muliggør tekstlige referencer og associationer i tekstens konkrete poetiske sammenhæng.

(2) **NOGET OM NANETTE**

... Under himlens femten tusind stjerner.

Femten tusind? Er der mon så mange?

Sier Nanettes **limonadestemme**.

Og jeg svarer nogle tusind gange:

De er små, det må du ikke glemme!

Meget små? Så små som børnepudder,

Når det drysses ud for alle vinde?

Spør Nanette. Og jeg svarer: Sludder!

Puddersludder, lille søde kvinde. (Rasmussen 1951: 18)

I (3) må *vandstøvler* ligeledes betragtes som en lejlighedsdannelse snarere end som en bevidst nydannet – semantisk transparent – kombination af *vand* og *støvler* med en ny betydning. Dels fungerer ordet som et lejlighedsalternativ til det allerede etablerede – og stærkt konventionaliserede *gummistøvler*, dels er komponenten *vand* motiveret af tekstens univers af regn og gråvej. Den skematiske fleksibilitet i lejlighedsdannelse bruges således som redskab i skabelsen af det “tossede” lyriske univers.

(3) **NOGET OM MILJØPÅVIRKNING**

I Bergen er dagen så regnfuld og grå,

At solen må vandre med **vandstøvler** på.

... (Rasmussen 1951: 22)

Rasmussens brug af NN-komposita viser at komposita kan være meningsfulde udelukkende gennem deres skematiske karakter og kontekstuelle referencer.

4. Nydannelser i spansk

I spansk dannes nye ord typisk ved afledning af eksisterende ord eller gennem etablerede mønstre (analogi). Spansk er langt mere restriktivt med hensyn til NN-nydannelser sammenlignet med dansk. Det får man et tydeligt billede af hvis man ser på de mange nye ord der hvert år officielt bliver optaget i det spanske sprog, hvoraf næsten ingen er NN-komposita (sml. dansk, hvor denne type udgør en stor del af de nye ord hvert år).

Af nye NN-komposita optaget i 2025 kan nævnes *fotonoticia* ‘foto-nyhed, i en avis et billede med en kort tekst forneden’ og *turismofobia* ‘turisme-fobi, fobi over for masseturisme pga. (lokal)miljøpåvirkning.’ I den spanske ungdomskulturs slang kan nævnes neologismer som *chicaboss* ‘pige-boss, en bossagtig pige’ og navnlig *motomami* ‘motorcykel-mor, cool kvinde’, der har været særligt omtalt. Strukturelt set er ordet en kreativ blanding af *moto* ‘motorcykel’ og *mami* (et talesprogsudtryk for ‘mor’). I modsætning til dansk fungerer de spanske NN-komposita ikke som fleksible lejlighedsdannelser, og alternative varianter kan ikke frit dannes. Man vil til gengæld godt kunne støde på analogisk dannede komposita, som fx *motopapi* ‘motorcykel-far’. *Motomami*’s, og lignende ords, betydning er med en vis forudsigelighed og transparens motiveret af de leksikalske komponenters betydning og de billeder og associationer der opstår når de kombineres i en bestemt kulturel kontekst – i princippet på samme måde som når eksisterende ord får nye betydninger.

Det er afslutningsvis værd at bemærke at der i såvel de danske (germanske) NN-komposita som de spanske (romanske) NN-komposita ofte indgår et figurativt element i orddannelsen. Den skarpe kontrast mellem de danske lejligheds(ny)dannelser og de spanske nydannelser, der ikke kan indfanges med begreber som endocentricitet og eksocentricitet, handler således heller ikke om $\pm$ figurativ sprogbrug som fx metafor og metonymi (jf. afsnit 2). Forskellen må snarere forstås i lyset af de processer, der ligger til grund for orddannelsen.

5. En procesorienteret analyse af NN-komposita

I konstruktionsgrammatikken er en *konstruktion* teknisk set et form-betydningspar af forskellig specificitet – fra konkrete ord til generaliserede skematiske mønstre (fx Kay & Fillmore 1999, Goldberg 2006, Booij 2010). Det er et centralt princip at den kreative sprogkompetence bl.a. består i at *konstruktioner kombineres*, hvorved nye udtryk dannes. I den forstand deler konstruktionsgrammatikken et grundlæggende princip med generativ grammatik, nemlig at grammatikken rummer produktive mekanismer til dannelsen af nye strukturer (Goldberg 2006, 4). Med udgangspunkt heri analyserer jeg NN-komposition som en ordkonstruktion med en intern struktur af subkonstruktioner, der kombineres og integreres (Pedersen 2024).

I dansk instantierer NN-konstruktionen *jernmarker* således både en generaliseret skematisk subkonstruktion – $[N_1 \ N_2] / (X_1 \ X_2)_3$ – som afspejler

sprogbrugernes viden om og erfaring med hvordan substantiver kan kombineres i NN-komposita (en sprogbrugsbaseret “regel” i konstruktionsgrammatisk terminologi og format) og to ord(sub)konstruktioner – $[jern]_1$ og $[mark]_2$ – der repræsenterer de leksikalske ressourcer. Tilsvarende instantierer den spanske NN-konstruktion *motomami* både det generaliserede NN-skema og de leksikalske ordkonstruktioner $[moto]_1$ ‘motorcykel’ og $[mami]_2$ ‘mor’.

Der synes imidlertid at være en afgørende kombinatorisk asymmetri i ordkonstruktioners interne struktur, som kan tilskrives behovet for et referencepunkt i orddannelsen og fortolkningen samt sprogbrugerens umiddelbare adgang til et sådant – dvs. et udgangspunkt for hvordan ordkonstruktionen dannes og forstås. I en sprogbrugsbaseret grammatik kan sprogbrugeren således enten:

- A. fortolke NN-konstruktionen med udgangspunkt i en generaliseret viden om NN-konstruktion – dvs. som en leksikalsk realisering af et skematisk mønster; det kalder jeg en *skema-baseret NN-konstruktion*; eller
- B. fortolke NN-konstruktionen med udgangspunkt i de leksikalske ressourcer – dvs. som en skematisk realisering af bestemte leksikalske betydninger; det kalder jeg en *leksem-baseret NN-konstruktion*.

Vi kan nu formulere en hypotese om dansk og spansk nominalkomposition:

- Dansk NN-komposition kan enten være skema-baseret eller leksem-baseret.
- Spansk NN-komposition er leksem-baseret.

I de følgende afsnit behandles de to generiske konstruktionstyper hver for sig.

5.1. *Skemabaseret NN-konstruktion*

Det essentielle ved den skema-baserede NN-konstruktion – jf. figur 1 (A) – er at NN-konstruktionen i dens interne struktur hvor subkonstruktioner kombineres og integreres, tager udgangspunkt i den skematiske ressource – dvs. den generaliserede regel om at kunne kombinere et substantiv med et andet substantiv. Det udgør det strukturelle grund-

lag for den kreative kompetence. Den skema-baserede proces kan både appliceres på komposita som *vinterjakke*, der med tiden er blevet konventionaliseret, og på lejlighedsdannelser som fx *narkofabrik*, *limonadestemme* og *vandstøvler*. For den sidstnævnte type gælder at valget af leksikalsk input i orddannelsen er kontekstuel motiveret. Det skal med andre ord give mening i den konkrete sammenhæng; det er et succeskriterie for NN-dannelsen. Brugen af komposita som *vinterjakke* skal selvfølgelig også give mening i sammenhængen; her er det imidlertid ikke et succeskriterie for orddannelsen (som er konventionaliseret) men for en meningsfuld sprogbrug.

Figur 1 (A) illustrerer hvordan den generaliserede og akkumulerede viden om NN-konstruktion (NN-skemaet) fungerer som udgangspunkt for dannelsen af konkrete NN-konstruktioner som *vinterjakke*, *bamseknus*, *jernmarker*, *narkofabrik*, *vandstøvler* og *limonadestemme*. NN-skemaet aktiveres og NN-konstruktionen realiseres via træk fra leksikon (*vinter*, *jakke*, *bamse*, *knus*; *jern*, *mark* osv.), enten automatiseret i konventionelle udtryk eller motiveret i den konkrete kontekst (lejlighedsdannelse). NN-konstruktionen forstås som en realisering af en skematisk ressource, snarere end at være en realisering af komplekse leksikalske ressourcer.

Analysen forklarer den kreative lejlighedsdannelse i dansk: Når skemaet umiddelbart kan aktiveres som udgangspunkt for NN-konstruktionen, kan det meste leksikalske N-materiale udfylde pladserne og integreres, så længe det er meningsfuldt og kontekstuel motiveret.

$[N_1 N_2] / \langle X_1 X_{2/3} \rangle$ (generaliseret skematisk NN-konstruktion)

(A) (B) *vinterjakke*; *bamseknus*; *jernmarker*,
narkofabrik; *vandstøvler*; *limonadestemme*

$[vinter]$; $[jakke]$ (fra leksikon)

$[bamse]$; $[knus]$

$[jern]$; $[mark]$

$[narko]$; $[fabrik]$

$[vand]$; $[støvle]$

$[limonade]$; $[stemme]$

Figur 1. Skema-baseret NN-konstruktion.

Ifølge hypotesen som er formuleret ovenfor, giver spansk grammatik ikke adgang til skema-baserede NN-konstruktioner – det generaliserede NN-skema antages at være for svagt forankret i den sprogbrugsbaserede grammatik da brugen af NN-komposita generelt er lavfrekvent. Spanske komposita realiseres i stedet som leksem-baserede NN-konstruktioner. Denne type behandles i næste afsnit.¹

5.2. *Leksembaseret NN-konstruktion*

Den leksem-baserede NN-konstruktion – jf. figur 2 (B) – er karakteristisk for spansk og andre romanske sprog, men forekommer også i dansk.² Her tager NN-konstruktionen udgangspunkt i komplekse leksikalske ressourcers betydning, referencer og associationer. I kombinationen med NN-skemaet – sprogbrugerens akkumulerede viden om potentiel komposition – realiseres ordkompositionen idet betydningselementerne integreres med henblik på at konstruere en kompleks betydning (jf. også afsnit 4). Den leksikalske forankring indebærer en naturlig begrænsning i nydannelserne: de sker ikke efter en skabelon, men ud fra et leksikalsk valg i konkurrence med eksisterende leksikalske ressourcer og konventioner, og med referencer og associationer til en bestemt kulturel kontekst. Orddannelsen er som sådan ikke forankret i den konkrete kontekst, og de leksikalske komponenters motivation i den konkrete kontekst er heller ikke et tilstrækkeligt succeskriterie for NN-dannelsen. Man kan sige at succeskriteriet i sidste ende er om andre sprogbrugere tager det komplekse ord til sig som et nyt ord. Dette står i kontrast til de potentielt grænseløse skema-baserede neologismer, der ofte er tæt forankret i den konkrete kontekst (som lejlighedsdannelser) – som beskrevet i afsnit 5.1 – og som sådan fungerer optimalt som orddannelser.

1 Ligesom spansk grammatik, ifølge en bredere formuleret hypotese, heller ikke giver adgang til skema-baserede sætningskonstruktioner. Det vil jeg dog ikke komme nærmere ind på her (se fx Pedersen 2024).

2 Forskellige former for fusionerede ord i dansk, herunder elliptiske udtryk med reduktion og såkaldte blends og teleskopord (fx motel = ‘motor-hotel’), som beskrevet i detaljer i Schack (1999), kan beskrives som særlige former for leksem-baseret ordkonstruktion. De adskiller sig fundamentalt fra de karakteristiske højfrekvente sammensætninger i dansk, som fx ormedåse, der kan betragtes som en typisk form for skema-baseret NN-konstruktion (se afsnit 5.1).

$[N_1 N_2] / '(X_1 X_{2/3})'$ (generaliseret skematisk NN-konstruktion)

(A) (B) *motomami* 'cool kvinde'; *hombre rana* 'frømand'
aguanieve 'slud'; *hjernevask*; *stedbarn*; *smørhul*

[*Moto*] 'motorcykel'; [*mami*] 'mor' (fra leksikon)

[*Hombre*] 'mand'; [*rana*] 'frø'

[*Agua*] 'vand'; [*nieve*] 'sne'

[*Hjerne*]; [*vask*]

[*Sted*]; [*barn*]

[*Smør*]; [*hul*]

Figur 2. Lekssem-baseret NN-konstruktion.

Figur 2 (B) illustrerer hvordan konkrete NN-komposita dannes med leksikalsk forankring. De leksikalske ressourcer (*moto*, *mami*; *hombre*, *rana*; *agua*, *nieve* osv.) aktiverer de betydninger, billeder og associationer som er udgangspunktet for den intenderede komplekse betydning der realiseres via NN-skemaet. Her fungerer NN-skemaet som en strukturel ressource hvorigennem integrationen af de leksikalsk motiverede betydningselementer realiseres.³

5.3 Process-orienteret konstruktionstypologi

Analyserne i 5.1 og 5.2 understreger at den foreslåede model ikke er en sprogtypologi, men en konstruktionstypologi: Det er konstruktionstyper, og de processer der ligger til grund for deres dannelse og fortolkning, der typologiseres – ikke sprogene som sådanne. Dansk NN-komposition kan, som vi har set, både være skema-baseret (fx *vinterfrakke* og *vandstøvler*) og lekssem-baseret (fx *rughvæde* og *kvædeæbler*; eksemplerne er fra Schack 1999: 50). Sidstnævnte type kan endda, som Schack observerer, manifestere sig i ekstrem fusioneret form i innovative blends (fx *kvæbler*). I mange tilfælde kan man ikke entydigt afgøre om orddannelsen er af den ene eller den

3 Spanske frasale konstruktioner af typen [N *de* N] (fx *fin de semana*) kan i modellen i princippet integreres som lekssem-baserede NN-ækvivalenter, hvor leksemer realiseres i et høj-frekvent syntaktisk skema (repræsenteret et andet sted i grammatikken). De bør således ikke analyseres som skema-baserede ordkonstruktioner i samme forstand som danske NN-komposita, men som produktive lekssem-baserede frasale varianter, der funktionelt konvergerer mod skema-baserede NN-konstruktioner.

anden slags; det er heller ikke essentielt altid at kunne afgøre dette. Der kan endda udvikle sig en konkret tvetydighed hvis ordets oprindelige leksem-baserede betydning ikke står tilstrækkeligt stærkt i visse sprogbrugeres bevidsthed. Det ser vi i ord som *bjørnetjeneste*.⁴ Ordets betydning er som bekendt ‘en velment handling der gør skade’, baseret på ganske bestemte leksikalske associationer; men pga. de forankrede mønstre for skematisk orddannelse i dansk, vil ordet hos nogle sprogbrugere pga. dets sammensatte form blive reanalyseret som en skema-baseret NN-konstruktion. *Bjørnetjeneste* vil således af disse sprogbrugere fx blive afkodet som ‘kæmpe tjeneste’ (her modificeres N_2 af N_1 i figurativ forstand). Der kan altså være tale om “konkurrence” mellem leksem- og skema-baseret afkodning af et ord, som resulterer i en semantisk bifurcation af ordet. Ifølge den fremsatte hypotese om dansk og spansk nominalkomposition, vil der i dansk være et pres for en skema-baseret reanalyse når bevidstheden om den leksem-baserede betydning er svag, og den konkrete kontekst i øvrigt tillader det. I spansk vil der pga. NN-skemaets svagere forankring i grammatikken til gengæld være et minimalt pres for en sådan skema-baseret reanalyse af leksem-baserede komposita.

De samme principper for en konstruktionstypologi kan observeres i sætningsstrukturen: Spanske (romanske) sætningskonstruktioner synes alt-overvejende at være verbal-, dvs. leksem-baserede, mens danske (germanske) konstruktioner kan være både skema-baserede og verbal-baserede.⁵ Denne parallel vil jeg dog ikke udfolde nærmere her, men kan henvise til Pedersen (2024). Dette leder frem til artiklens afsluttende perspektiv: Distinktionen mellem leksem- og skema-baserede konstruktioner har en interessant – omend teoretisk uafhængig – parallel i hypotesen om eksistensen af en *compounding parameter* inden for den generative *Principles and Parameters*-teori. Selvom de to tilgange opererer inden for vidt forskellige teoretiske rammer, peger de begge på at variation i morfologisk kreativitet og kompositionsmuligheder hænger sammen med mere grundlæggende mekanismer i grammatikken.

4 Denne type ords dobbeltbetydning diskuteres ofte som et resultat af fx reanalyse eller analogidannelse.

5 Her er det heller ikke altid indlysende om en dansk konstruktion bør analyseres som skema-baseret eller leksem-baseret: Skal fx en sætning som *Peter giver kæresten en gave* konstrueres/afkodes ud fra en generaliseret ditransitiv argumentstrukturkonstruktion (skema-baseret) eller ud fra verbets ditransitive argumentstruktur (valensstrukturen) forankret i verbets betydning (verbal-baseret)? (Pedersen 2024).

6. Compounding parameter

Inden for rammerne af *Principles and Parameters*-teorien (Chomsky 1993) formulerer Snyder (2001) hypotesen om eksistensen af en *Compounding Parameter* (CP), der regulerer om et sprog tillader produktiv komposition:

COMPOUNDING PARAMETER (CP)

The grammar {disallows*, allows} formation of endocentric compounds during the syntactic derivation. [*unmarked value] (Snyder 2001: 328)

Grundideen bag CP er at ordkomposition kan dannes på mindst to måder:

- (1) som bevidste neologismer hvis betydning bestemmes ved dannelsen, og
- (2) som rutinemæssige produkter af syntaktiske afledning, når den markerede parameterværdi gælder.

Den sidstnævnte proces (2) forklarer den høje produktivitet i endocentriske komposition i engelsk (og tilsvarende i dansk), hvor en sammensætning som *frog man*, ifølge Snyder, i princippet kan anvendes om en mand med næsten enhver tænkelig relation til frøer – fx en der ligner en frø, opfører sig som en frø eller samler frøer.⁶ Her ses en klar parallel til den skema-baserede konstruktionstype i denne artikels model, der opstår som mulighed når sprogbrugeren har direkte adgang til NN-skemaet (hvor generaliseringer over sprogbrugen repræsenteres). Den skema-baserede NN-konstruktion er ligeledes den markerede type (jf. afsnit 5.1). Snyders bevidste neologismer (1) svarer til leksem-baserede NN-konstruktioner i modellen (jf. afsnit 5.2). Snyder sammenligner de germanske sprog med fransk:

As detailed in Bauer (1978), the situation is quite different in French (taken here to have the unmarked setting), where the corresponding compound *homme grenouille* (lit. ‘man frog’) is

6 Her skal man selvfølgelig være opmærksom på at fortolkningen af denne form for komposition ofte konventionaliseres.

restricted to its original, lexical sense of ‘underwater diver’. Deliberate coinages of the French type have an interpretation fixed at the time of coinage, while syntactically derived compounds of the type permitted by English can be interpreted compositionally, in much the same way as syntactic phrases. For this reason, English root compounds can be created spontaneously, unconsciously, to fit the needs of the moment (Snyder 2001: 328).

Denne karakteristisk af fransk NN-komposition stemmer nøje overens med analysen af spanske nydannelser i afsnit 4 og 5.2, hvor kreativitet i orddannelsen er forankret i de leksikalske ressourcer, og ikke i en produktiv skematisk konstruktion. I en senere formulering omdefinerer Snyder CP i semantiske termer:

COMPOUNDING PARAMETER

The language (does/does not) permit *Generalized Modification*.

Generalized Modification: If α and β are syntactic sisters under the node γ , where α is the head of γ , and if α denotes a kind, then interpret γ semantically as a subtype of α 's kind that stands in a pragmatically suitable relation to the denotation of β (Snyder 2012: 285).

Uden at gå nærmere ind i en diskussion af parameter teorien kan det konstateres at også denne senere version af CP centrerer sig om hvorvidt grammatikken rutinemæssigt tillader kreativ, kontekstafhængig komposition – med andre ord, om grammatikken generelt tillader det jeg i afsnit 3 beskriver som lejlighedsdannelse i kontekst.

Set i dette lys står det klart at de to former for morfologisk komposition som CP-teorien opererer med – en markeret og en umarkeret type – i vid udstrækning kan indfanges af en skelnen mellem skema-baseret og leksem-baseret konstruktion inden for det sprogbrugsbaserede grammatikparadigme. Denne skelnen er andetsteds formuleret mere generelt som teorien om the *Inherent Type of Constructions* (ITC) (Pedersen 2024).

7. Konklusion

Jeg har i denne artikel argumenteret for at analyser og kategoriseringer der er centreret omkring de klassiske dikotomier endocentrisk vs. ekso-

centrisk, ikke indfanger den essentielle forskel mellem dansk og spansk NN-komposition. Navnlig forklarer de ikke de forskellige betingelser for kreativ orddannelse i de to sprogtyper. I stedet foreslår jeg i artiklen en konstruktionsgrammatisk model, der skelner mellem skema-baserede og leksem-baserede NN-konstruktioner. Denne distinktion retter fokus mod de kognitive processer som ligger til grund for NN-konstruktioners interne struktur: orddannelses(fortolknings)processen tager enten udgangspunkt i et generaliseret NN-skema (dvs. det sammensatte ord er en leksikalsk realisering af et skematisk mønster) eller i de leksikalske komponenters betydning og associative potentiale (dvs. det sammensatte ord er en skematisk realisering af komplekse leksikalske betydninger).

Analysen har vist at der i dansk findes forskellige typer leksem-baserede NN-konstruktioner, men at dansk i særdeleshed giver adgang til skema-baseret NN-konstruktion. Hermed muliggøres den kreative lejlighedsdannelse, hvor betydningsdannelsen i vidt omfang afhænger af den konkrete kontekst snarere end en bestemt leksikalsk betydning. Spansk NN-komposition synes derimod udelukkende at være forskellige former for leksem-baserede konstruktioner, hvor nydannelser i langt mindre grad er forankret i den konkrete kontekst.

Den procesorienterede model med fokus på konstruktioners interne struktur (ITC-teori; Pedersen 2024) skaber en kobling til generativ typologi, som parallellen til Snyders (2001, 2012) hypotese om en *compounding parameter* illustrerer. I begge modeller afspejler den strukturelle variation på forskellige niveauer i grammatikken grundlæggende principper for den kreative kompetence. Hælder man til en sprogbrugsbaseret grammatikopfattelse, er det vel afslutningsvis fair at sige at ITC-modellen er et mere oplagt valg sammenlignet med Snyders makroparametermodel, der i øvrigt inden for den generative grammatik længe har haft vigende tilslutning til fordel for forskellige mikroparametermodeller (se fx diskussionerne i Eguren et al. 2016).

Om forfatteren

Johan Pedersen, dr.phil. Lektor i spansk lingvistik ved Institut for Engelsk, Germansk og Romansk, Københavns Universitet.

Referencer

- Baron, Irène & Michael Herslund (2005): Langues endocentriques et langues exocentriques. Approche typologique du danois, du français et de l'anglais. *Langue française* 145(1), 35–53. <https://doi.org/10.3917/lf.145.0035>.
- Bauer, Laurie (1978): *The grammar of nominal compounding with special reference to Danish, English, and French*. Odense University Studies in linguistics. Odense University Press.
- Bauer, Laurie (2008): Exocentric compounds. *Morphology* 18(1), 51–74. <https://doi.org/10.1007/s11525-008-9122-5>.
- Bauer, Laurie (2011): IE, Germanic: Danish. I: *The Oxford Handbook of Compounding*. Rochelle Lieber & Pavol Štekauer (red.). Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199695720.013.0021>.
- Bloomfield, Leonard (1933): *Language*. New York: Holt & Rinehart.
- Booij, Geert (2010): *Construction Morphology*. Oxford: Oxford University Press.
- Casado Velarde, Manuel (2015): *La innovación léxica en el español actual*. Madrid: Editorial Síntesis.
- Chomsky, Noam (1970): Remarks on Nominalization. I: *Readings in English Transformational Grammar*. R. Jacobs & P. Rosenbaum (red.). Waltham, MA: Ginn, 184–221.
- Chomsky, Noam (1993): *Lectures on Government and Binding: The Pisa Lectures*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Eguren, Luis, Olga Fernández Soriano & Amaya Mendikoetxea (2016): *Rethinking Parameters*. Oxford: Oxford University Press.
- Fernández-Domínguez, Jesús (2019): Compounds and multi-word expressions in Spanish. I: *Complex Lexical Units: Compounds and Multi-Word Expressions*. Barbara Schlücker (red.). Berlin: Mouton de Gruyter, 189–220.
- Goldberg, Adele E. (2006): *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Jackendoff, Ray (1977): *X Syntax: A Study Of Phrase Structure*. Linguistic Inquiry Monograph Two. Cambridge (Mass): The MIT Press.
- Kay, Paul & Charles J. Fillmore (1999): Grammatical constructions and linguistic generalizations: The What's X doing Y? construction. *Language* 75(1), 1–33.

- Korzen, Iørn & Lita Lundquist (2004): *Sprogtypologi og oversættelse: Endocentriske og exocentriske sprog*. København: Samfundslitteratur.
- Lieber, Rochelle & Pavol Štekauer (2014): *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Oxford: Oxford University Press.
- Morata, Antonio & Henrik Høeg Müller (2022): Dansk og spansk som eksempler på hhv. skematiske og leksikalske sprog. *Ny Forskning i Grammatik* (29), 122–138. <https://doi.org/10.7146/nfg.vli29.132904>.
- Müller, Henrik Høeg (2007): *Nominalkomposition i moderne spansk: En teori om betydningsdannelse*. Doktordisputats. København: Copenhagen Business School.
- Müller, Henrik Høeg (2010): Nominalkomposition i spansk sammenholdt med dansk. *Ny forskning i grammatik* 17, 67–86.
- Müller, Henrik Høeg (2021): Complementarity and division of labor between endo and exocentric languages: The case of Danish and Spanish. *Globe* 12, 4–17. <https://doi.org/10.5278/ojs.globe.v12i.6495>.
- Müller, Henrik Høeg & Antonio Morata (2023): Schematicity vs. lexicality: typological differences between Danish and Spanish. *Acta Linguistica Hafniensia* 55, 104–126. <https://doi.org/10.1080/03740463.2023.2254650>.
- Pedersen, Johan (2024): *Spanish clause structure in a usage-based grammar model. The inherent type of Spanish constructions*. Doktordisputats. Københavns Universitet.
- Pym, Anthony (2023): *Exploring Translation Theories*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003383130>.
- Rasmussen, Halfdan (1951): *Tosserier*. København: Steen Hasselbalch Forlag.
- Rasmussen, Halfdan (1952): *Tosserier*. København: Steen Hasselbalchs Forlag.
- Real Academia Española (2009): *NGLE (Nueva gramática de la lengua española)*. Madrid: Espasa Calpe.
- Schack, Jørgen (1999): Blandt sprogets kimærer. *Danske Studier* 94, 37–52.
- Snyder, William (2001): On the Nature of Syntactic Variation: Evidence from Complex Predicates and Complex Word-Formation. *Language* 77(2), 324–342.
- Snyder, William (2012): Parameter theory and motion predicates. I: *Telicity, Change, and State: A Cross-Categorical View of Event Structure*. Violeta Demonte & Louise McNally (red.). Oxford: Oxford University Press, 279–299.